
Clitoridectomie bij de Masai, een poging tot interpretatie

Irene D. Ubbink

1. Inleiding

Vrouwenbesnijdenis – met name in Afrikaanse landen – is in de jaren zeventig een belangrijk discussiepunt bij vrouwenbewegingen geweest die de verdienste hadden dit verschijnsel in het Westen meer onder de aandacht te brengen. Onhygiënische omstandigheden waaronder de operaties vaak plaatsvinden, veel voorkomende infecties ook met blijvende schade aan de gezondheid, het traumatiserende van de ingreep en het effect op de seksualiteitsbeleving van de vrouw wekten de verontwaardiging. Algemeen gebruik van de pil in het Westen had seksualiteit in belangrijke mate van voortplanting losgekoppeld en vrouwen waren zich in de seksuele revolutie die daarop volgde juist meer bewust geworden van haar autonome rechten op dit gebied. De reacties op het verschijnsel van vrouwenbesnijdenis waren daardoor des te heftiger. Het werd algemeen veroordeeld en in de vaart van de emancipatiestrijd geplaatst als onderdrukingsmechanisme van mannen ten behoeve van controle op de seksualiteitsbeleving van vrouwen. Fran P. Hosken, die zich in haar rapport *Genital and sexual mutilation of females* terecht zorgen maakt over de gezondheidsrisico's van besnijdenisoperaties voor vrouwen, verwoordt het onder andere als volgt:

'(...) Modernization is the goal of each and every African head of state and politician, who therefore must be held responsible for their failure to act. To cling to medieval mutilation of women's genitalia to rob females of their natural endowments is simply not acceptable anywhere in the world (...)' (1979, 15/6).

De felheid en actiegerichtheid waarmee vrouwenbesnijdenis met name door feministische groepen in het Westen bestreden werd schoten het doel echter grotendeels voorbij, ook omdat daarbij niet voldoende blijkt gegeven werd van inzicht in de culturele achtergronden van het gebruik dat in al zijn vormen en voor alle samenlevingen op eenzelfde wijze veroordeeld werd. Afrikaanse vrouwen reageerden verbolgen. Over Marie-Angélique Savané, Senegalees sociologe die met onder anderen Nawal el Sa'adawi de AAWORD (African Women for Research and Development) oprichtte, zegt Kati David in *De Tijd*:

'dat ze diep geschokt is over de naar haar oordeel sensationele perscampagne in Europa over de besnijdenis van vrouwen. Ze noemt de hele stemmingmakerij rondom dit probleem een vorm van kolonialisme: "Het Westen moet ons weer zo nodig vertellen wat we wél en wat we niet moeten doen. Momenteel zou het geen enkel verschil uitmaken als een regering de besnijdenis wettelijk zou verbieden... Zolang de wetten losstaan van de algemene situatie hebben ze geen enkele kracht"' (18 augustus 1978).

De dialoog blokkeerde en dat manifesteerde zich misschien wel het duidelijkste in de bijna antagonistische sfeer – ook op dit gebied – tussen deze groepen op de Internationale Vrouwenconferentie 1980 te Kopenhagen. Westerse feministen verweten Derde-Wereld-vrouwen zich niet progressief genoeg op te stellen en de laatsten kregen onvoldoende erkenning voor het feit dat zij de strijd om voedsel voor het gezin belangrijker vonden dan de 'luxe' problemen van vrouwenemancipatiegroepen uit het Westen.¹

Sindsdien lijkt de discussie over vrouwenbesnijdenis te zijn weggeëbd. Het wordt nog wel eens genoemd of aangehaald te zamen met allerlei andere afgrijpselijke dingen die vrouwen in de geschiedenis zijn aangedaan, zoals heksenjacht, Chinese voetbindingen e.a. (Emma Brunt 1979, 74 (geciteerd uit *De Feminist*) en Joke Schrijvers 1986, 9 (geciteerd uit *The black women cross-cultural-ly* van F.C. Steady 1981)). Maar aan inzicht over de plaats en functie van vormen van vrouwenbesnijdenis in de sociale organisatie van concrete samenlevingen is nog niet veel meer gewonnen. Een noodzakelijke voorwaarde als we ons gevoel van solidariteit handen en voeten willen geven. Een te gemakkelijke veroordeling kan averechts uitwerken, de dialoog verder blokkeren en zelfs een reactie uitlokken waarbij vrouwenbesnijdenis gebruikt wordt om de eigen culturele identiteit tegenover het Westen meer te profileren. Iets dergelijks gebeurde in Iran, waar geëmancipeerde vrouwen na het vertrek van de sjah uit eigen beweging weer een sluier gingen dragen.

Dit artikel nu, is een poging meer inzicht te bieden in de culturele achtergronden die bij het gebruik van vrouwenbesnijdenis een rol kunnen spelen. Korfker onderscheidt in haar paper 'Vrouwenbesnijdenis en het gebruik bij de Kikuyu' (1981, 4) zeven vormen van besnijdenis. Globaal genomen kan men daarin drie hoofdvormen onderscheiden:

1. incisie of Sunnabesnijdenis, waarbij de voorhuid boven de clitoris wordt weggesneden;
2. excisie of clitoridectomie, waarbij de clitoris in meerdere of mindere mate verwijderd wordt;
3. infibulatie, waarbij de clitoris, de grote en kleine schaamlippen weggesneden en de wond op een kleine opening na dichtgenaaid wordt.

De incisie op zich heeft geen negatief effect op de seksualiteitsbeleving van de vrouw. Na de infibulatie daarentegen is geslachtsverkeer helemaal niet meer mogelijk, totdat de opening (na het huwelijk van de vrouw) weer groter ge-

maakt is. Bij clitoridectomie is het effect van de ingreep vooralsnog niet duidelijk. Er wordt wel gezegd dat beleving van orgasme daardoor niet meer mogelijk is. Bij mijn weten zijn er nog geen vaststaande feiten bekend over het effect van clitoridectomie op de beleving van orgasme voor de vrouw, het eventuele verschil in effect op clitoraal en/of vaginaal orgasme en de functie van de G-plek² in deze. Nawal el Sa'adawi zegt onder andere dat de seksuele opvoeding van meisjes in de Arabische wereld daarbij een sterk negatieve rol speelt, omdat zij getraind worden in het onderdrukken van de eigen gevoelens (1982, 47, 77). Toch was het haarzelf wel mogelijk om jaren na haar huwelijk weer '(...) volop van seks te genieten (...)' (1982, 42).³ Juist omdat het wegnemen van de clitoris op zich seksuele toegang tot de vrouw niet bemoeilijkt en zeker de behoefte aan intimiteit, seksualiteit in de ruime betekenis, niet hoeft weg te nemen is de bedoeling van deze besnijdenisvorm – in tegenstelling tot de twee andere genoemde besnijdenisvormen – niet direct duidelijk. Culturele achtergronden van een samenleving zouden daarover meer inzicht kunnen verschaffen. Daarom werd voor een eerste onderzoek naar de betekenis van vrouwenbesnijdenis hier een samenleving gezocht waar clitoridectomie gebruikelijk is. De keuze viel dan op de Masai omdat we over gegevens beschikken die een lange historische periode bestrijken en de ingreep nog steeds wordt uitgevoerd. Daarbij speelde bovendien een andere overweging een rol. De cultuur van de Masai wordt gekenmerkt door grote vrijheid in het seksuele leven van mannen en vrouwen, voor en na het huwelijk. Het zou interessant zijn na te gaan of clitoridectomie hier inderdaad gezien moet worden als een onderdrukkingsmechanisme van mannen om de seksualiteit(sbeleving) van vrouwen te beheersen. Aangezien het hier om een oud gebruik gaat is het van belang zich – in eerste instantie althans – op oudere bronnen te richten. Zeker bij de Masai, waar zich ingrijpende veranderingen hebben voorgedaan sinds de koloniale overheersing eind vorige eeuw. Dit stuk is daarom in belangrijke mate gebaseerd op de monografie van Merker (1910), die zijn gegevens omstreeks de eeuwwisseling verzamelde. Het geldt nog steeds als de meest volledige beschrijving van de Masai-cultuur. De schrijver onderscheidde in zijn tijd bij het Masai-volk drie grote groepen: 'El Dorobo, El Kuafi en El Masai', waarvan alleen de laatste de oude leefwijze van pastorale nomaden nog had weten te handhaven. Om de eerdergenoemde reden is dit artikel dan ook met name op gegevens over deze stam gebaseerd.

2. De Masai

De El Masai leven in het gebied ten noorden en zuiden van de grens tussen Kenia en Tanzania. Ze wonen meestal in individuele familiekrallen, die nogal wijd verspreid in het steppengebied liggen, aan een beekje dat – wanneer het klimaat niet te droog is – water voor mens en vee biedt. Hun economie is gebaseerd op

het houden van vee, met name runderen, ezels, geiten en schapen. Goede weidegronden vereisen regelmatig verhuizen, wat door de simpele bouw van de kralen eenvoudig te realiseren is. Deze worden door de vrouwen gemaakt en bestaan uit een ovale omheining van doornen takken, waarbinnen langs de rand de hutten voor de bewoners en het jonge vee staan. Het midden is vrijgehouden voor de kudde die daar 's nachts beschermd staat tegen de aanval van wilde dieren. Tijden van droogte en veeëpidemieën komen niet zelden voor en behoren tot de grootste rampen die de Masai kunnen treffen.

Het gebied dat de Masai bewonen is onderverdeeld in districten waarin steeds één manyatta staat. Dat is een grote kraal voor zo'n 50-100 krijgers die verantwoordelijk zijn voor de defensie en regelmatig rooftochten houden om het veebezit van de families aan te vullen. Activiteiten van de krijgers staan onder controle van de hoofdman, die door alle eerdergenoemde stammen van het Masai-volk ook als zodanig erkend wordt. Het is de enige overkoepelende politieke macht, die echter bijna uitsluitend gericht is op het reguleren van de rooftochten. Het initiatief daartoe nemen de krijgers van elke manyatta overigens zelf door druk uit te oefenen op hun leiders, die vervolgens voor de noodzakelijke toestemming met een geschenk van runderen naar de hoofdman afreizen. Het geslacht van de laatste, die een zeer grote familie en zeer veel vrouwen kan hebben, is zelf echter nooit bij rooftochten of oorlogvoering betrokken. Aan het hoofd van elk district staat een Masai die tegen het einde van zijn krijgerstijd benoemd wordt. Bij zijn positie hoort dat hij arm blijft en hij gaat gekleed met de tekenen van oude mannen en vrouwen. Hij reist voortdurend rond en zijn vrouwen wonen dan ook met elkaar in een familiekraal, zonder dat hij daar vaak aanwezig is. Het is zijn taak de eenheid in het district te handhaven en beslissingen te nemen waar de voortdurende jaloezie en meningsverschillen over allerlei kleinigheden bij de Masai tot botsingen hebben geleid. Dat gebeurt bijvoorbeeld als meerdere manyatta's tegelijk een rooftocht willen ondernemen of gehuwde mannen voor goede weidegronden juist die woonoorden kiezen die moeilijk door de krijgers verdedigd kunnen worden (Merker 1910, 73).⁴ Het streven van de hoofdman is er dan op gericht de eenheid van alle districten en bovendien het hele Masai-volk met name tegenover buitenstaanders te handhaven. De Masai zijn een trots volk en beschouwen een nederlaag in een van de districten als gezichtsverlies voor allen. Het grote ontzag van de krijgers voor de voorspellingen van de hoofdman ten aanzien van het succes van geplande rooftochten, en het noodzakelijke tovermiddel dat alleen hij hun daartoe kan bereiden, zijn belangrijke beheersingsmechanismen in handen van de hoofdman.

Er is een duidelijke scheiding tussen het leven in de familiekrallen en de krijgerskraal waarvan hier nu eerst een beeld gegeven wordt.

3. Het leven in familiekrallen

Mannen trouwen na beëindiging van hun krijgsdienst op 28/30-jarige leeftijd. Dan leven ze voor korte tijd weer in de kraal van hun vader om spoedig naar een eigen familiekraal te verhuizen. De eerste vrouw van een man is zijn hoofdvrouw en zij heeft de leiding over de andere vrouwen met wie hij daarna nog huwt. Omstreeks de eeuwwisseling was het gemiddelde aantal 5-6 vrouwen per man. Elke vrouw woont met haar kinderen in een eigen hut, die zijzelf gebouwd heeft en voert een zelfstandig huishouden. Samen houden ze de kraal schoon, wat onder andere betekent dat de mest die de kudde 's nachts binnen de kraal geproduceerd heeft iedere dag verwijderd moet worden. Voor het levensonderhoud heeft elke vrouw een deel van het vee uit de kudde van haar man in vruchtgebruik. Zij zorgt daar binnen de kraal voor, met name voor het jonge vee. Het is alleen vrouwen toegestaan de dieren te melken en zij hebben de beslissingsbevoegdheid over de verdeling van het produkt dat een belangrijk voedingsmiddel is. Formeel blijft het vee echter bezit van haar echtgenoot en hij is degene die bepaalt wanneer een dier geslacht wordt, hoewel er natuurlijk momenten zijn waarvoor de traditie dat eigenlijk al voorschrijft. Het vee dat een vrouw in vruchtgebruik heeft wordt later onder haar zonen verdeeld, die dat echter pas formeel in bezit krijgen als hun vader overleden is. Sinds de eeuwwisseling leven de Masai al niet meer uitsluitend van veeproducten. Overschotten aan huiden en dergelijke worden door de vrouwen zelf tegen voedselgewassen geruild met langstreckende karavanen en zij gaan daarvoor ook wel op reis naar andere districten. Het is beneden de waardigheid van mannen zich daarmee te bemoeien hetgeen overigens geldt voor alle arbeid die vrouwen verrichten. Gehuwde mannen hoeven niet te werken. Zij gaan alleen iedere dag een keer naar hun kudde op het veld kijken die door hun jonge zonen vanaf de leeftijd van ongeveer 7 jaar oud gehoed worden. Ze doen ook nooit mee met het dansen van de meisjes en vrouwen met krijgers die 's middags regelmatig op bezoek komen. Zij spelen dan meestal een spelletje met een andere gehuwde man die langskomt. Ze fungeren als familiehoofd en treden regelend op bij conflicten die hun familie aangaan (zie noot 4). Ze hebben echter geen formele politieke macht en mogen zich ook niet met krijgerszaken inlaten, al gaan ze nog wel eens met een rooftocht mee zolang ze zich daarvoor nog jong genoeg voelen. In die zin fungeert de jongste leeftijdsgroep van gehuwde mannen als een soort reserve voor het leger, die met name bij een aanval van buitenaf in actie komt. Merker kenmerkt het leven van de gehuwde man met 'beschauliches Nichtstun' (1910, 44) en Thomson zegt: 'Vergeleken bij de krijgersfase vinden de gehuwde mannen hun leven betreurenswaardig saai. En ze houden zich dan vooral bezig met eideloze discussies over de meest triviale zaken' (1968, 250, mijn vertaling).

Zodra een vrouw een zoon van 10/12 jaar oud heeft wordt de verantwoording

voor het vee uit haar huishouden op hem overgedragen. Als hij niet onmisbaar is voor het hoeden van zijn vaders kudde betekent dit dat zij met haar gezin in een eigen kraal gaat wonen die enkele kilometers van de oorspronkelijke verwijderd is. Dit geldt als voorzorgsmaatregel tegen diefstal van vee door zonen uit de kudde van hun vader (Merker 1910, 28). Op die leeftijd begint voor jongens ook de voorbereidingstijd die aan hun besnijdenis en later de intrede in de krijgsdienst op 16-jarige leeftijd voorafgaat. En het is de gewoonte dat zij dan geregeld in groepjes rondtrekken op hun krijgerstalenten al op kleine schaal te oefenen. Ik vermoed dat het vee van hun vaders daarbij niet ontzien wordt en dit het motief voor bovengenoemde regeling zal zijn. Vanaf deze verhuizing leeft een vrouw bijna niet meer in de kraal van haar man (behalve bij voorbeeld wanneer haar zoon overlijdt en ze geen andere zonen heeft). Zo'n vier jaar later gaat haar zoon namelijk in de krijgerskraal wonen en dan volgt zij hem met haar hele gezin. Ook later woont zij meestal bij een van haar gehuwde zonen.

4. Het leven in de krijgerskraal

In een krijgerskraal nu, wonen 50-100 krijgers met hun moeders, jongere broertjes en zusjes. De moeders zorgen met hulp van de meisjes ook hier voor het huishouden, schoonhouden van de kraal en melken van het vee, dat op het veld onder toezicht van een paar krijgers door jongens gehoed wordt. 's Nachts slapen de jongens buiten bij het vee dat midden in de kraal staat. Moeders lossen elkaar meerdere malen per nacht af om bij dreigend gevaar van wilde dieren deze met haar geschreeuw af te schrikken. Een punt van zorg is dat het jonge vee 's nachts geen melk kan drinken, waardoor er dan 's morgens niet genoeg voor het ontbijt van de bewoners over zou schieten. Ieder draagt wat dat betreft de verantwoording voor de jongen van zijn eigen vee en dus ook de consequenties wanneer dat misloopt. Dit punt is belangrijk omdat met name krijgers binnen een kraal uitsluitend melk als voedsel tot zich mogen nemen. De andere bewoners eten ook plantaardig voedsel. Het enig andere voedsel van krijgers bestaat uit vlees en dat moeten ze altijd buiten de kralen eten. Bij kleinvee gebeurt dit een paar honderd meter verderop, bij een rund nog verder weg of ze gaan ervoor het bos in. Deze maaltijden worden altijd in vaste groepjes van 5-7 krijgers genoten. Als ze naar het bos gaan nemen ze voor de 3-4 dagen die ze daar voor het eten van een os verblijven een paar vriendinnen mee en bouwen er een kleine kraal. Voor de voedselbereiding, water halen en dergelijke komen een paar jongens mee, die een eigen verblijfplaats tegenover die van de krijgers en hun vriendinnen opzetten. Dergelijke 'woudmaaltijden' worden door alle krijgers 1-2 maal per maand gehouden. In de droogste maand van het jaar duren ze wel een maand lang, omdat het vee dan zo weinig melk geeft, dat de krijgers bijna uitsluitend van vlees moeten leven (Merker 1910, 85).

Zoals gezegd is het de taak van krijgers regelmatig rooftochten te houden om het veebezit van de families aan te vullen. Dat gebeurt zo eens in de 2-3 maanden. De voorbereiding daartoe kan soms wel een maand duren, die ze in afzondering in de steppen doorbrengen. In die tijd wordt veel meer vlees gegeten dan gewoonlijk het geval is, dat bovendien met meer van de specifieke kruiden bereid wordt, die een stimulerende werking hebben en de krijgers agressiever maken (Lehmann en Mihalyi 1982, 344 e.v.; Merker 1910, 77, 85/6, 93). Daarmee moet kennelijk een zekere angst overwonnen worden, die ook de Masai natuurlijk niet vreemd is (Lehmann en Mihalyi 1982, 343). Krijgers staan inderdaad regelmatig onder grote spanning, want het risico van verwonding en dood bij zo'n krijgstocht is zeer reëel. Merker vertelt dat daarbij niet zelden de helft van de mannen het leven laat, niet alleen door verliezen op het slagveld maar ook door honger en dorst. Hij geeft onder andere het voorbeeld van een tocht van duizenden krijgers aan het eind van de vorige eeuw, die nog niet de helft van de mannen overleefde (1910, 347). Dit is volgens Merker dan ook de belangrijkste reden voor het grote overschot aan vrouwen bij de Masai, hetgeen een verklaring voor het gebruik van polygamie zou zijn. De geroofde buit wordt na terugtocht in eerste instantie onder de krijgers verdeeld. Ieder houdt daarvan voor zichzelf echter maar een of twee koeien die hij naar zijn speciale vriendin in de krijgerskraal brengt. De rest wordt geschonken aan zijn moeder, vader, gehuwde broers en zusters en eventueel de een of andere verdere vriend of verwante. Wie de ene keer niets krijgt komt de volgende keer aan de beurt. Zelf kan een krijger geen veebezit vormen, want alle vee in de familie waaruit hij voortkomt behoort zijn vader toe. Hij heeft het ook niet nodig, omdat hij ongehuwd blijft tot het einde van zijn krijgerstijd en voor het eigen levensonderhoud in de kraal voldoende vee ter beschikking heeft. Ook van vaders krijgen krijgers af en toe een os om te slachten. Zonen van zeer vrijgevege vaders hebben in de krijgerskraal dan ook een bijzondere positie, hetgeen eveneens voor de dochters van royale vaders het geval is.

Op een enkele uitzondering na kan geen enkele man zich aan de krijgsdienst onttrekken; daarmee wordt hij vogelvrij en kan straffeloos gedood worden. Lafheid wordt ten sterkste geminacht. Alle Masai-mannen moeten in hun krijgersperiode dus in de meest letterlijke zin hun leven voor de gemeenschap in de waagschaal stellen en ze mogen blij zijn als ze het er levend van afbrengen. Aan de andere kant is de welstand van de families in belangrijke mate afhankelijk van de krijgers in het district. Gezien het gevaar en het belang van hun functie is het dan ook niet verwonderlijk dat het krijgerschap bij de Masai allerwege gerespecteerd en bezongen wordt en dat gehuwde mannen met nostalgie op die roemrijke tijd in hun leven terugkijken (Llewelyn-Davies 1981, 333).

5. Seksuele relaties en huwelijk

Seksualiteit is zo'n natuurlijk gegeven bij de Masai dat het zich lang voor de puberteit al uit in seksuele contacten met de andere sekse, die bovendien ook later in geen enkele levensfase tot één partner beperkt worden, noch voor mannen, noch voor vrouwen. Wel zijn er mijdingsregels die seksueel verkeer in de verschillende levensfasen tussen bepaalde categorieën van vrouwen, respectievelijk mannen uitsluiten. Globaal genomen kan men in het leven van mannen drie fasen onderscheiden. De kinderjaren die op 10/12-jarige leeftijd afgesloten worden met de besnijdenis⁵, waarmee een begin gemaakt wordt met (de voorbereidingstijd van) de krijgersperiode die tot 28/30-jarige leeftijd duurt. Dan trouwt een man, krijgt kinderen en functioneert verder als hoofd van zijn familie, die uit zijn vrouwen en kinderen bestaat. Bij vrouwen is de overgang van de kinderjaren naar die van het jonge meisje geleidelijker en wordt niet cultureel gemarkeerd. Dat is wel het geval vanaf het moment dat ze vruchtbaar is en zwanger kan worden. Dan volgt de besnijdenis⁶ en gaat ze trouwen, waarbij ze uit de krijgerskraal wegtrekt om in de familiekraal van haar man te gaan wonen. Wij zullen ons hier alleen op het belangrijkste verbod richten dat een duidelijke scheiding aanbrengt in de seksuele relaties van gehuwden en ongehuwden. Zo mogen jongens en krijgers niet met besneden en dus gehuwde vrouwen vrijen en getrouwde mannen niet met onbesneden dus ongehuwde vrouwen en meisjes, hetgeen in spiegelbeeld net zo voor de vrouwen geldt.

De huwelijksleeftijd van mannen valt min of meer samen met de beëindiging van de krijgsdienst. Bij vrouwen volgt het huwelijk na de besnijdenis en die vindt plaats als zij vruchtbaar wordt. Dat moment valt niet samen met de menarche⁷ en de Masai moeten zich daarvan bewust zijn, want Leakey schrijft dat vriendinnen van krijgers de eerste 4-5 dagen na haar menstruatie altijd volledige coïtus vermijden om bevruchting te voorkomen. Zwangerschap komt bij onbesneden meisjes dan ook weinig voor (1930, 194). Volgens Tadesse, Ethiopisch gynaecoloog, kan aangenomen worden dat de eerste bloeding bij Masai-meisjes omstreeks haar 15e levensjaar verschijnt, als men een gemiddelde wil aannemen (persoonlijk interview 1981). Rekening houdend met de tijdsduur die dan nog aan mogelijke bevruchting voorafgaat, mag men veronderstellen dat Masai-vrouwen op – gemiddeld – 17-jarige leeftijd vruchtbaar worden, waarna dan de besnijdenis volgt. Initiatief tot de besnijdenis wordt overigens uiteindelijk door de jonge vrouwen zelf genomen wanneer ze 'door zekere tekenen concludeert dat ze op het punt staat zich tot vrouw te ontwikkelen', zoals Merker dat wat cryptisch uitdrukt (1910, 65, mijn vertaling).

Seksualiteit nu, is een belangrijk aspect in het leven van de krijgerskraal, waarbij het dus met name gaat om relaties tussen alle mannen van ongeveer 16-28/30 jaar in een district en alle vrouwen die groot genoeg zijn voor volledige

coïtus met mannen uit deze leeftijdsgroep. Dat zal voor haar vanaf ongeveer 11-jarige leeftijd waarschijnlijk al het geval zijn en duurt dan tot de besnijdenis op ongeveer 17-jarige leeftijd. Als een meisje zelf geen oudere broer heeft met wie ze al eerder naar de krijgerskraal verhuisd is, gaat ze er op die leeftijd bij een tante wonen. Ondanks het verschil in het aantal jaren dat beide groepen in de krijgerskraal doorbrengen is het echter toch zo dat er altijd veel meer meisjes dan jongens in de kraal zijn (Merker 1910, 83). Niet alleen omdat de laatsten vaak op rooftocht zijn en in hun vrije tijd ook dikwijls op bezoek gaan naar familiekrallen, maar ook omdat er veel sterfgevallen onder de krijgers zijn.

Een situatieschets laat zien hoe het seksuele verkeer in het dagelijks leven van de krijgerskraal vorm krijgt. De meisjes hoeven maar weinig arbeid te verrichten en zijn geheel vrij om zich aan haar contacten met de krijgers te wijden. Daarbij is wel sprake van publiek bevestigde voorkeursrelaties, maar als een van beide partners niet in de krijgerskraal aanwezig is, zijn ze beiden vrij in hun contacten met anderen van de tegenovergestelde sekse. Iedere middag wordt er gedanst, waarbij de meisjes een jongen uit een groepje kiezen dat zich tegenover haar opstelt, die haar op zijn beurt dan weer – via een gehuwde vrouw – voor de nacht uitnodigt. In de hutten ligt aan de ene kant het bed waar de eigenaresse van de hut met haar jongste kinderen slaapt. Aan de andere kant is het bed waar de krijgers en de meisjes op slapen. Geen enkele krijger mag op het bed van de gehuwde vrouw slapen. En wanneer haar man op bezoek is mag geen krijger of meisje in de hut slapen. Een krijger slaapt nooit in de hut van zijn moeder als hij een meisje voor de nacht heeft uitgenodigd. Er zijn gewoonlijk meerdere stelletjes bij elkaar die vrijen (het is eigenlijk verkeerd als dat niet zo is) en in hetzelfde bed liggen meestal ook nog een paar dochters van de vrouw wier hut het is. Het meisje moet bij het vrijen geheel naakt zijn, maar ze hoeft geen volledige gemeenschap te hebben. En inderdaad blijkt dat er Masai-vrouwen zijn die nog maagd zijn als ze trouwen (hetgeen overigens haar huwelijks-waarde niet verhoogt). Maar gewoonlijk hebben ze wel volledige coïtus. Het is echter niet moeilijk voor een meisje dat tegen te gaan, omdat er altijd nog twee andere stelletjes aanwezig zijn en de gehuwde vrouw erop toe kan zien dat geen dwang gebruikt wordt (Leakey 1930, 192 e.v.). Uit deze regels die voor de nachtelijke bezoeken in de krijgerskraal gelden blijkt ook op microniveau de scheiding die in de gehele sociale organisatie tussen het (seksuele) leven van gehuwde en ongehuwde mannen en vrouwen is aangebracht.

Verloving van een meisje enkele maanden na haar geboorte komt bij de Masai niet zelden voor, maar het is zeker niet algemeen gebruikelijk. Hiertoe vraagt de vader van een jongen dan toestemming aan die van het meisje. De overeenkomst is echter niet bindend, maar dient veeleer de versterking van vriendschapsbanden. Meestal komt verloving met de latere hoofdvrouw van een man echter tot stand als zij 8/10 en hij 20/22 jaar oud is. Dan neemt de jongen zelf het

initiatief door eerst het meisje om haar instemming te vragen. Vervolgens benadert zijn vader haar moeder en als die toestemt, gaat ze er op haar beurt met haar man over praten die als laatste zijn goedkeuring geeft. De moeder zalft dan het hoofd van haar dochter met boter ten teken dat ze verloofd is. Vanaf dat moment gelden tussen verloofden mijdingsregels tot het huwelijk en ze wonen dan ook nooit in dezelfde krijgerskraal (Merker 1910, 44). Als een meisje onverhoopt zwanger wordt is dat een schande en wordt de verloving meestal verbroken; zo niet, dan volgt direct het huwelijk. In het eerste geval gaat het meisje bij een oude vrouw van haar familie wonen om na de zoogtijd van haar kind naar een andere krijgerskraal te verhuizen in de hoop daar nog een echtgenoot te vinden (ibid., 44). De schande geldt hier echter niet het feit dat zij bij voorbeeld zwanger van een andere man dan haar verloofde is, want biologisch vaderschap is bij de Masai van geen enkel belang: een man is altijd de rechtmatige vader van alle kinderen van zijn echtgenotes. De schande geldt hier het taboe dat met zwangerschap vóór de besnijdenis doorbroken is en we zullen later zien waarom dit voor het functioneren van het krijgersinstituut zo belangrijk is. Het eerste argument wordt ondersteund door het volgende voorbeeld. Nadat een meisje besneden is behoort ze spoedig te trouwen. Als ze echter hoofdvrouw wordt zal haar man meestal nog krijger zijn. Maar dat is geen enkel probleem; ze trouwt dan gewoon zonder dat hij erbij is. Aangezien ze met mannen die de krijgersdienst uit zijn dan vrij relaties mag onderhouden krijgt ze ook spoedig kinderen die de zijne zijn, terwijl hij met haar nog nooit seksueel contact heeft gehad (Leakey 1930, 196, 200). Fox veronderstelt echter dat de man dan waarschijnlijk toch wel seksueel contact met zijn besneden vrouw heeft gehad (1930, 455), ook al is dit taboe zolang hij nog krijger is. Scheiding van seksuele contacten tussen krijgers en gehuwde vrouwen blijkt inderdaad een regel die in de praktijk moeilijk te handhaven is en het taboe dat daarop rust wordt dan ook regelmatig geschonden. De verklaring ligt voor de hand. Gehuwde vrouwen kennen de groep mannen waarmee ze in de krijgerskraal woonden meestal beter dan de leeftijdsklasse van haar echtgenoot, waar ze ook qua leeftijd verder van afstaan. En bovendien behouden krijgers in hun gevierde positie natuurlijk hun aantrekkingskracht. Ook wordt het dagelijks contact tussen gehuwde vrouwen en krijgers weer intensiever wanneer de eersten opnieuw met haar zoon in de krijgerskraal gaan wonen, wat op ongeveer (17 + 16 =) 33-jarige leeftijd al het geval kan zijn. Ze zijn dan niet veel ouder dan de oudste krijgers en inderdaad veel jonger dan haar eigen echtgenoot en meer nog naarmate ze later dan de hoofdvrouw met hem gehuwd zijn. Gehuwde mannen zijn zich wel van deze overtredingen bewust en bij concrete aanwijzingen wordt de vrouw er ook voor gestraft. Llewelyn-Davies rapporteert:

'We Masai women are very brave. We buy our lovers (= krijgers) with forty strokes. After a beating we get straight up and go and find them again. It is my (de schrijfster's)

impression that most husbands beat their wives badly once in their lifetimes. The justification for it is, frequently, that they are suspected of "adultery" with moran (= krijgers)⁸ (1978, 323).

Ook Lindijer schrijft over regelmatige schending van dit taboe (1979). Het is duidelijk dat Masai-vrouwen en -krijgers zich ondanks de vrijheid die ze in hun seksuele contacten al hebben, wat dit betreft toch niet echt aan banden laten leggen. Dat is ook het geval wanneer een meisje besneden is en niet met haar verloofde wil trouwen. Het gebeurt niet zelden dat een meisje om die reden wegloopt en naar haar uitverkoren krijger gaat. Haar vader stuurt er dan een groep knapen op af die, met stokken bewapend, het meisje tot terugkeer moeten bewegen. De krijger kan daar niets tegen doen omdat ze in opdracht van haar vader handelen. Om haar te beschermen blijft hem slechts de mogelijkheid direct met haar de kraal te verlaten en samen enige dagen in de wildernis te verblijven. Daarmee geeft hij te kennen dat hij een ieder die het nog waagt zijn bruid van hem te scheiden met wapens tegemoet zal treden en ontnemt de vader van het meisje tegelijkertijd alle recht op inspraak. Zodra het paar samen een rund in het bos gegeten heeft keren beiden in de kraal terug, waarna ze zonder enig verder ceremonieel als gehuwden erkend worden (Merker 1910, 46).

De norm is echter dat de man, zodra hij hoort dat zijn verloofde na de besnijdenis genezen is de betaling van de bruidsprijs afrondt, waarna het huwelijk volgt. Deze prijs bestaat voor de vader van de bruid uit runderen en honing (waar de Masai bier van maken) en voor de moeder kleinvee, honing, huiden en sieraden. Als de bruid na de hoofdvrouw komt krijgt zij van de laatste een jonge koe en kleinvee van elk kind van haar echtgenoot. De bruidegom geeft ook vee aan de andere kinderen uit het gezin van zijn schoonmoeder, maar dat behoort formeel niet tot de bruidsprijs. Voor alle vrouwen van een man wordt hetzelfde betaald. De hoofdvrouw wordt bij overlijden ook steeds door de volgende vrouw in haar functie opgevolgd. Voor een huwelijk met kinderloze weduwen en kinderloze gescheiden vrouwen is de prijs gelijk aan de bovengenoemde. Alleen voor een vrouw die slechts dochters heeft is die lager. Om te voorkomen dat ouders in een dergelijk geval tweemaal een bruidsprijs voor een dochter ontvangen wordt de eerste altijd teruggegeven. Dat is ook het geval wanneer een vrouw bij haar man weggelopen is en haar vader haar weer in de familie opneemt. Behalve wanneer zij kinderen heeft omdat haar echtgenoot daar immers altijd de vader van blijft (1910, 44/5). Zoals eerder vermeld heeft een krijger nog geen eigen veebezit. Ik veronderstel daarom dat het bij de betaling van de bruidsprijs voor zijn eerste vrouw gaat om vee dat hij op rooftochten buitemaakt heeft, aangezien hij immers in zekere mate zelf kan bepalen aan wie dat gegeven wordt. De betaling geschiedt bovendien in etappes. Zo nodig wordt een man daarbij door verwanten geholpen, maar zij zijn dat niet verplicht (ibid., 46).

6. Interpretatie van de sociale organisatie bij de Masai

De krijgerskraal is verantwoordelijk voor de defensie en aanvulling van het particulier veebezit in een district. Deze functioneert zo als bindend element in de samenleving en niet in het minst omdat daar bovendien alle jonge mannen uit de families in het district samenwonen. Het moet naar mijn mening dan ook gezien worden als centraal instituut in de samenleving. Wanneer dat eenmaal onderkend is wordt duidelijk dat de sociale organisatie als geheel zodanig ingericht en aangepast is dat daarmee de beste voorwaarden voor optimaal functioneren van de krijgers geschapen zijn.

Het is begrijpelijk dat voor deze functie sterke en dus jonge mannen nodig zijn wier moed, agressiviteit en solidariteit gestimuleerd moeten worden terwijl men aan de andere kant moet voorkomen dat deze eigenschappen zich overheerst uiten en de krijgers zelf ofwel de gemeenschap schade toebrengen. Strenge discipline, een sober dieet en allerlei gedragsvoorschriften zijn er dan ook enerzijds op gericht deze eigenschappen te ontwikkelen, terwijl ze anderzijds gekanaliseerd worden. Het verbod van vlees eten in de kralen hangt mijns inziens daarmee samen. De stimulerende werking van de kruiden waarmee het voor de krijgers bereid wordt maakt ze te agressief en gevaarlijk. En inderdaad leidt de spanning die dat veroorzaakt regelmatig tot toevallen bij de krijgers, die dan ook onmiddellijk door wapenbroeders in bedwang gehouden worden tot de aanval voorbij is. Wanneer ze vlees eten gebeurt dat altijd in vaste groepen van 5-7 krijgers, waardoor het gevoel van saamhorigheid vergroot wordt. Granen e.d. eten ze niet, zodat voedsel binnen de kralen alleen uit melk bestaat. Dat mag hun daar bovendien uitsluitend door een andere krijger overhandigd worden, hetgeen betekent dat ze gedwongen zijn om altijd minstens met zijn tweeën bij voorbeeld op bezoek naar de familiekrallen te gaan. Bier, tabak en andere genotsmiddelen zijn voor de krijgers taboe. En zo zijn er nog veel meer van dergelijke voorbeelden te geven. Thomson kenmerkt de leefwijze van krijgers zelfs als 'ascetisch' (1968, 251/2).

De dienstbaarheid van krijgers moet zich richten op de rest van de gemeenschap en daar vinden ze dan ook de erkenning voor de centrale functie die ze vervullen. Eigen veebezit, huwelijk en gezinsvorming zou deze gezamenlijke gerichtheid op de gemeenschap fragmentariseren en verleggen naar het individuele belang van een eigen huishouden. Dat moet dan ook de reden zijn waarom deze elementen in de sociale organisatie van het krijgersbestaan gescheiden zijn. Dergelijke eisen kan men in een samenleving echter niet aan alle jonge mannen tot 28/30-jarige leeftijd stellen, zonder dat een weg gevonden wordt waarop de natuurlijke behoefte aan seksualiteit zich kan uiten. Ook het belang van een zekere rust die seksualiteit biedt moet hier mijns inziens niet onderschat worden, gezien de grote spanning waaronder de krijgers voortdurend verkeren.

Een oplossing voor dit dilemma is dan gecreëerd door de aanwezigheid van jonge meisjes in de krijgerskraal, die echter nog niet vruchtbaar zijn, omdat gezinsvorming bij krijgers immers voorkomen moet worden. Als zij vruchtbaar worden volgt dan ook de besnijdenis waarna seksueel contact met krijgers voorgoed taboe is. Aan de andere kant voorkomt het taboe op seksueel contact tussen deze meisjes en de gehuwde mannen dat beide categorieën mannen met eenzelfde categorie vrouwen verkeren. Daardoor zou de grens tussen nog-niet-vruchtbare vrouwen en vruchtbare vrouwen vervagen, die immers juist van fundamenteel belang is voor de scheiding tussen het krijgersbestaan en gezinsvorming. Zoals eerder uiteengezet is het taboe met betrekking tot seksueel verkeer tussen krijgers en gehuwde vrouwen toch al moeilijk te handhaven en dat zou bij toestaan contact tussen gehuwde mannen en onbesneden meisjes nog in sterkere mate het geval zijn. De taboes die algehele scheiding van seksueel verkeer tussen krijgers met besneden vrouwen aan de ene kant en gehuwde mannen met onbesneden meisjes aan de andere kant moeten verzekeren bieden dan ook de beste voorwaarden om deze grens zo duidelijk mogelijk te markeren. In de praktijk komt dat dan neer op algehele scheiding van seksueel verkeer tussen gehuwden en ongehuwden.

De overgang tussen die twee levensfasen is bij mannen heel duidelijk, doordat ze – na toestemming van de hoofdman – allen min of meer tegelijk uitreden en anderen hun plaats innemen; waarna zijzelf verhuizen om een totaal andere functie te vervullen. Thomson schrijft:

‘(...) van nu af mag de man zich de luxe van honing, bier, tabak en dergelijke veroorloven en hij praat dan zelfs graag met mensen die hij daarvoor gedood zou hebben, zodat het angstaanjagende uiterlijk dat hij gecultiveerd had, en dat zelden een glimlach vertoonde (maar wel de verliefdheid van de meisjes wekte), ontspant en zelfs vriendelijk wordt’ (1968, 274, 259, mijn vertaling).

Bij vrouwen is die overgang niet zo duidelijk, omdat die tot stand komt op het moment dat zij vruchtbaar worden hetgeen per definitie een individuele gebeurtenis is. Ook al streeft men er altijd naar meerdere meisjes tegelijk te besnijden opdat zij steun aan elkaar hebben (Merker 1910, 67). De overgang is wel heel belangrijk omdat ze daarna de volwassen status bereikt heeft en haar functie als vrouw in de samenleving dan tot volledige ontplooiing komt. En dat betekent bij de Masai dat ze een eigen huishouden en eigen kinderen krijgt. Juist omdat die overgang zo belangrijk is, zowel voor de individuele vrouw als voor de sociale organisatie van de samenleving als geheel, terwijl die aan de andere kant niet zo merkbaar is, met name omdat het steeds een individuele gebeurtenis betreft, ontstaat de behoefte die cultureel te markeren. Bij de Masai gebeurt dat dan door een manipulatie aan het geslachtsorgaan. En dat is naar mijn mening in zekere zin begrijpelijk. Het geslachtsorgaan kenmerkt de vrouwelijke sekse en de associatie met het baren van kinderen ligt voor de hand. Bij mannen is het zo dat

ze door de besnijdenis volwassen worden, waarna ze als krijger hun belangrijkste functie voor de samenleving vervullen. Bij vrouwen geldt dat precies zo. Ook zij worden volwassen door de besnijdenis om daarna haar belangrijkste functies voor de samenleving te vervullen. Vanaf dat moment is het taboe op zwangerschap opgeheven en zijn kinderen juist gewenst. Het feit dat ze een zelfstandig huishouden gaat voeren wordt eveneens gemarkeerd doordat ze nu als volwassen vrouw ook brandhout mag halen en vuur aanmaken, een taak die alleen aan besneden vrouwen voorbehouden is. Zo kunnen we ook beter begrijpen dat de Masai-informante in de film van Llewelyn-Davies op haar vraag 'waarom Masai-vrouwen besneden worden' antwoordt, dat ze anders geen Masai is (1976). Ze is immers pas echt een volwaardig lid van de samenleving als ze het culturele teken draagt dat haar lid van de categorie volwassen vrouwen maakt. Vanaf dat moment zal zij als vrouw haar belangrijkste functie voor de samenleving vervullen.

7. De betekenis van clitoridectomie bij de Masai

Gezien de bovenstaande analyse van de sociale organisatie bij de Masai moet clitoridectomie hier naar mijn mening gezien worden als een cultureel symbool dat onderscheid aanbrengt tussen de categorie van nog-niet- vruchtbare en vruchtbare vrouwen. En zoals uiteengezet is dit niet alleen belangrijk vanwege de verandering in het leven van de individuele vrouw, maar ook voor de structurering van de sociale organisatie in de samenleving als geheel, die zo ingericht en aangepast is dat het centrale instituut – de krijgerskraal – zo optimaal mogelijk kan functioneren.

Het is duidelijk dat het hier niet de bedoeling kan zijn vrouwelijke seksualiteit, in het bijzonder, te beperken of te onderdrukken. Vrouwen blijken juist wel en ook om zichzelf grote vrijheid in haar seksuele contacten te hebben. Zou de wens tot beperking van seksualiteit bij voorbeeld na haar vruchtbaar worden bestaan, dan ligt het taboe voor de hand op relaties buiten het huwelijk. Men zou dan eerder aan machtsuitoefening van mannen kunnen denken, die zelf immers gemiddeld 5-6 vrouwen hebben. De regel is echter dat vrouwen vrij mogen verkeren met alle mannen uit de groep waarmee ze door haar huwelijk verbonden is. Als een vrouw ergens op bezoek komt verlaat de gastvrouw voor het slapen gaan haar hut opdat de bezoeker daar de nacht met haar gastheer kan doorbrengen. En bij het bezoek van een man verlaat de gastheer de hut en zijn vrouw om voor zichzelf een andere slaapplek te zoeken. Ook hier wordt geen uitzondering gemaakt op de regel dat aan Masai die op visite zijn, waar ze ook maar vandaan mogen komen, alles ter beschikking staat wat ze maar wensen (Merker 1910, 120). Aan de andere kant is er – net zoals in haar meisjesjijd – ook voor de volwassen vrouw geen sprake van dwang: '(...) women say that they

do not feel obliged to respond to the sexual advances of men other than their husbands' (Llewelyn-Davies 1978, 220). Naar mijn mening zijn er bij de Masai dan ook geen argumenten te vinden die de stelling onderschrijven dat clitoridectomie een machtsmiddel in handen van mannen is om het initiatief van vrouwen op het gebied van seksualiteit te beperken ofwel haar dit te ontnemen. Dat is vóór de besnijdenis al niet het geval en ook daarna niet. Bovendien is er geen reden om aan te nemen dat Masai-vrouwen door de operatie geen behoefte meer aan seksualiteit hebben, getuige met name de regelmatige schending van het taboe op seksueel contact met krijgers na haar huwelijk, waar ook zijzelf het initiatief toe nemen. Lindijer schrijft:

'(...) In tegenstelling tot wat vaak beweerd wordt en als argument tegen besnijdenis wordt aangevoerd, blijken Masai-vrouwen door hun grove besnijdenis niet a-seksueel geworden. Wanneer ik mijn Masai-vriendin Naléko vraag of ze nog wel plezier beleeft aan geslachtsgemeenschap, reageert ze – giechelend – bevestigend. Kennelijk hebben talloze Masai-meisjes waarvan ik weet dat ze geheime afspraken gemaakt hebben voor in de busch, dezelfde ervaring. Ze nemen zelf het initiatief voor dergelijke vrijpartijtjes. Ook getrouwde vrouwen, al is dit tegen de traditie' (1979).

Voor de samenleving van de Masai blijkt de bewering van westerse vrouwenbewegingen zoals in het begin van dit artikel verwoord dus niet op te gaan, voor zover dit althans op basis van bestaande literatuurbronnen te beoordelen is. Als de voorgaande analyse juist is, heeft dat consequenties voor onze opstelling tegenover dit culturele gebruik in verschillende samenlevingen. Categorische veroordeling van mannen uit betrokken culturen heeft dan geen enkele zin. Diepgaander onderzoek is nog nodig om beter onderscheid te kunnen maken in het effect van opvoeding en positie van de vrouw op haar seksualiteitsbeleving en het effect van de besnijdenisingreep zelf daarop. Daarmee kan dan een echte dialoog met de vrouwen en mannen van betrokken culturen tot stand komen over de vraag naar de werkelijke noodzaak tot vrouwenbesnijdenis, zoals zij die voelen.

Noten

1. Zie ook Philomena Essed over de consequenties van het verschil in uitgangsposities voor het standpunt dat tegenover clitoridectomie wordt ingenomen (1982, 19/20).

2. De G-plek ligt in de vagina aan de bovenkant achter het schaambeentje en zou bij druk van buitenaf of van binnenuit een orgasme doen ontstaan dat niets met de clitoris te maken heeft (Koontz 1984, 53 e.v.).

3. Twee Egyptische artsen onderzochten de gevolgen van excisie bij 651 vrouwen in Egypte. Volgens dit rapport zou bereiken van orgasme bij 41,1% van deze groep vrouwen voorkomen. Het bekende Kinsey-rapport vermeldt dat dit voor Amerikaanse vrouwen – die dus niet besneden zijn – 70-77% is (Abdalla 1981, 33, 40). Ook Sa'adawi refereert aan dit Egyptische onderzoek (1982, 80/1).

4. Het rechtssysteem van de Masai is weinig ontwikkeld en vooral gebaseerd op gewoonterecht. Rechtspraak ten aanzien van zaken waar krijgers bij betrokken zijn valt on-

der verantwoordelijkheid van de eigen leiders van een manyatta. Bij de verwantengroepen is het familiehoofd verantwoordelijk. Een conflict dat meerdere van deze groepen betreft, wordt tussen familiehoofden opgelost en zonodig vraagt men daarbij advies aan een of meer oude mannen. Als dat geen oplossing biedt kan het districtshoofd om een beslissing gevraagd worden. Deze laatste bemiddelt ook in de uitzonderlijke gevallen dat men bij de hoofdmans in beroep gaat. Krijgers kunnen eveneens van deze laatste mogelijkheid gebruik maken.

5. De operatie is als volgt: eerst wordt de voorhuid achter de eikel van de penis losgesneden. Dan wordt er een dwarsnede in gemaakt waar de penis doorheen gehaald wordt. Om te voorkomen dat die terugschiet wordt de eikel in de twee weken na de operatie met een plantaardig aftreksel ingewreven, die hem doet opzwellen (anderen schrijven dat de voorhuid om die reden met een doorn 'dichtgespeld' wordt). Van de voorhuid wordt echter eerst nog de helft weggesneden en de wond die daardoor ontstaat groeit later zo samen dat een 'aanhangel' gevormd wordt, dat wel zo groot kan zijn dat het lijkt alsof de man een 'dubbele eikel' heeft (Merker 1910, 65; Hazel 1978, 110). Köenig vertelt dat dit volgens de Masai zowel bij de man als de vrouw de seksuele lustgevoelens verhoogt (1956, 88).

6. De operatie bij vrouwen bestaat uit het wegsnijden van de clitoris. Zowel bij mannen als vrouwen gebeurt de besnijdenis 's morgens vroeg als het nog koel is. De genitaliën worden tevoren met koud water begoten om ze wat ongevoeliger voor de ingreep te maken.

7. Wat dat betreft bestaan er nogal wat verschillen in leeftijd, niet alleen tussen samenlevingen maar ook tussen individuen binnen één samenleving. Het moment valt niet samen met de menarche, want het duurt dan nog enige tijd (algemeen wordt 1½-2 jaar aangenomen) voordat een vrouw eirijp is en ook die tijdsspanne verschilt per individu (Paige en Paige 1981, 80). De menarche bij Hottentotten bij voorbeeld zou omstreeks het 15e levensjaar optreden, terwijl de vrouwen daar het eerste kind pas op haar 20e verwachten (Hellema, NRC Handelsblad 1982). Er zijn culturen die de eerste bloeding van vruchtbaarheid onderscheiden, zoals bij voorbeeld de Jivaro die geloven dat een vrouw niet zwanger kan worden totdat een bepaalde boom, die om de zes maanden bloesemt, na haar eerste menstruatie drie keer gebloeid heeft, dat wil zeggen tot minstens 18 maanden na de menarche (Paige en Paige 1981, 80).

8. Na bekentenis kan een vrouw de fysieke straf ontlopen door vee van haar eigen familie te vragen om aan haar echtgenoot te geven. Gehuwde vrouwen beweren gewoonlijk wel vier 'lovers' te hebben. In het algemeen neigen gehuwde mannen er echter toe dit te negeren (Lleweleyn-Davies 1978, 234/5). Overigens vermeldt de schrijfster, die haar gegevens op recent onderzoek baseert, dat het taboe op seksueel contact tussen gehuwde mannen en onbesneden meisjes ook geschonden wordt. Dit is waarschijnlijk een recente ontwikkeling die het gevolg is van het feit dat het houden van rooftochten sinds de koloniale overheersing verboden is. De diensttijd van krijgers is daardoor verkort en hun functie heeft aan waarde ingeboet. Onbesneden meisjes wonen nu in een dorpskraal bij elkaar en komen dus meer in contact met gehuwde mannen, waardoor overtreding van het betreffende taboe eerder voor de hand ligt. Het ontlokt protesten aan gehuwde vrouwen die de mannen op haar beurt ook als straf mogen slaan en boetes opleggen (ibid., 216, 208).

Geraadpleegde literatuur

Abdalla, Raqiya H.D., Female circumcision and infibulation in Somalia (ongepubl. diss.), Institute of social studies, Den Haag 1981.

- Brunt, Emma, *Je zal je zuster bedoelen. Eigentijds feminisme*. Uitgeverij De Arbeiderspers, Amsterdam 1979.
- David, Kati, Besnijdenis van vrouwen in Afrika, *De Tijd*, 18 augustus 1978.
- Essed, Philomena, Racisme en feminisme. In: *Socialisties-feministische teksten 7*, Feministische Uitgeverij Sara, Amsterdam 1982.
- Hellema, Henk, De onnatuurlijkheid van de menstruatie. *NRC-Handelsblad*, 7 januari 1982.
- Fox, D. Storrs, Further notes on the Masai of Kenya Colony. *The Journal of the Royal Anthropological Institute of Great-Britain and Ireland*, 60 (1930), 447-466.
- Hosken, Fran P., *The Hosken report. Genital and sexual mutilation of females*. Women's International Network News, Lexington Mass. 1979.
- Koenig, O., *Masai story*. Michael Joseph, Londen 1956.
- Koonts, Katy, Het laatste nieuws over de G-plek. *Cosmopolitan*, september 1984.
- Korfker, Dineke, Vrouwenbesnijdenis en het gebruik bij de Kikuyu. Ongepubliceerd paper, vakgroep Culturele Antropologie, VU, Amsterdam 1981.
- Leakey, L.S.B., Some notes on the Masai of Kenya Colony, *The Journal of the Royal Anthropological Institute of Great Britain and Ireland*, 60 (1930), 185-210.
- Lehmann, Arthur C., en Louis J. Mihalyi, Agression, bravery, endurance, and drugs: a radical re-evaluation and analysis of the Masai warriorcomplex. *Ethnology*, 21 (1982), 335-348.
- Llewelyn-Davies, Melissa, Two contexts of solidarity among pastoral Maasai women. In: P. Caplan en J.N. Burja (red.), *Women. Women united, women divided*. Tavistock Publications, Londen 1978.
- Llewelyn-Davies, Melissa, *Maasai-women en Maasai-men*, twee films van Granada Television Limited, Londen 1976.
- Llewelyn-Davies, Melissa, Women, warriors and patriarchs. In: Sherry B. Ortner en Harriet Whitehead (red.), *Sexual meanings, the cultural construction of gender and sexuality*. University Press, Cambridge 1981.
- Lindijer, Koert, Simpel verbod zal besnijdenis in Afrika niet uitbannen. *NRC-Handelsblad*, 28 december 1979.
- Merker, M., *Die Masai*. Dietrich Reimer (Ernst Vohsen), Berlijn 1910.
- Paige, Karen Ericksen, en Jeffery M. Paige, *The politics of reproductive ritual*. University of California Press, Berkeley 1981.
- Sa'adawi Nawal El, *De gesluisde Eva. Vrouwen in de Arabische wereld*. Kritak, Leuven 1982.
- Schrijvers, Joke, Nieuw is de vraag: is dat alles? Kenmerken van een feministisch paradigma. Paper voor de NSAV-studiedag over theoretische vernieuwingen, 31 oktober 1986.
- Tadesse, Eyob, Ethiopisch gynaecoloog, verbonden aan het ziekenhuis van de Vrije Universiteit te Amsterdam. Persoonlijk interview, 1981.
- Thomson, Joseph, *Through Masai Land*. Frank Cass & Company Ltd., Londen 1968 (herdruk van oorspronkelijke uitgave ± 1885).